

Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da Ermenileri İskan Politikası ve Türklerin Göçü

Mustafa Tanrıverdi*

Rusya'nın Kafkasya hakimiyeti, Gürcistan'ı 1801'de ilhak etmesinin ardından farklı bir boyut kazanmıştır. Kafkasya'ya geri dönmek üzere gelen Rusya, Tiflis'i bir süre sonra yönetim merkezi seçerek Kafkasya Genel Valiliği'ni ve Kafkasya Orduları Baş Kumandanlığını Tiflis'e konuşlandırmıştır. Hanlıkların, Sultanlıkların ve Melikliklerin toprakları Rus subaylarından oluşan savaş komutanlarının kontrolünde idari birimlere dönüştürülmüş, Azerbaycan hanlıklarının bir kısmı Rusya ile birleşme anlaşmasına göre -Karabağ, Şeki, Şemahi, Lenkeran- bir süre kendi eski idare sistemleri ile idare edilme-ye devam etmiştir. Daha sonra hanlıklar yavaş yavaş eyaletlere dönüştürülmüştür. Bakü (1808), Kuba (1810), Şeki (1819), Şirvan (1820), Karabağ (1822), Talış (1826) ve 2 sancak -Elizavetpol (Gence) (1804), ve Car Belakan bu dönüşüme dahil olan yerlerdendir.

Rus-İran (1826-1828) ve Türk-Rus Savaşının (1828-29) son bulması ile Rusya'nın

Kafkasya hakimiyetine yeni topraklar dahil edilmiştir. Bu toprakların en önemli özelliği Türk nüfusun yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir. 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'na göre, Erivan, Nahçıvan hanlıkları ve Ordubad sancağı; Türk-Rus savaşının ardından imzalanan Edirne Antlaşması'na göre ise, Osmanlı kontrolündeki Ahıska ve Ahılkelek Rusya'ya geçti. Osmanlı Devleti; Gürcistan, İmereti, Megreli, Guri ve Kafkasya'nın diğer vilayetlerinin Rusya'ya ait olduğunu kabul etti. Bu topraklar iki idari birime dönüştürüldü: Ordubad sancağından, Erivan ve Nahçıvan hanlıklarından ve Ahılkelek sancağından (Türk Paşalığından), Ermeni vilayeti oluşturuldu. Ahılkelek Paşalığı beş sancağa bölündü.

Rusya, Türklere ait bölgeleri aldığı anda, ilk etapta Rusça terimler yerine, idari yapıda Türk paşalığı ve Türk sultanlığı gibi ifadeler kullanmayı tercih etti. Daha sonra paşalığın yerine uezd veya okrug gibi idari terimler geçti. Türk paşalığı ve sultanlığı diye adlandırdığı bölgelerden bir Ermeni vilayeti oluşturma kararı, nüfus oranları dikkate alındığında çelişki arz etmektedir. Osmanlı ve İran topraklarından Ermenilerin buralara göç ettirilmesi neticesinde bu bölgelerdeki Türk nüfusu etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır.

Kemal Beydilli, "Rusya'ya Göçürülen Ermeniler" adlı çalışmasında bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir¹.

İran'dan bu bölgelere nakledilen Ermenilerin göçünü Albay Lazarev² yürütmüştür. Lazarevin yoğun çabası ve teşvikleri ile 8.249 hanede 41 245 Ermeni nüfusu yeni elde edilen ve Ermeni vilayeti adı verilen bölgede iskan edilmiştir³. Yine Beydilli'nin aktardığı verilere göre; Doğu Anadolu'dan göç ettirilen Ermeni nüfus 100.000'e ulaş-

(*) Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

(1) Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", Türk Tarih Kurumu Basımevi (Ayrı basım), Ankara 1988, s. 365-408.

(2) Lazarev, Ermenilerin yakından tanıdığı ve saygı duyduğu bir aileden gelmekte idi. Moskova'da 1816'da açılan Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü Lazarev ailesinin desteği ile açılmıştır.

(3) Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında...", s. 368-376.

maktaydı⁴. Getirilen Ermenilerin çoğunluğu meslek sahibi olanlardan seçildiğinden, kısa sürede bölgenin ekonomik gücünü de ellerine alacaklardır.

Bir başka araştırmacı Hacı Berdiyeva, Rusça verilere dayandırdığı araştırmasında, Türkmençay ve Edirne Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Rusya Hükümeti'nin 119 500 Ermeniye Türklerin yaşadığı topraklarda iskan ettiğini belirtmektedir⁵. Sadece Erzurum'dan getirilen Ermenilerin sayısı 35 000 olarak kayıtlarda geçmektedir⁶. Rusların 1823 Karabağ kayıt listelerinde 642 köyün 155'i Ermenilere, 487'si ise Türklere ait olarak gösterilmektedir⁷. 1828'den önce Revan'ın nüfusunun %80'i Türk iken bu tarihten sonra bölgeye gönderilen Ermeniler demografik yapının Türkler aleyhine işlemesine neden olmuştur. Türklerin göçe zorlandığı Revan, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerine gönderilen Ermeniler, kurulması planlanan Ermeni devletinin nüfus ihtiyacını karşılamış olacaktı⁸.

Ermenilerin iskan yerleri dikkate alındığında, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bir coğrafyaya iskan edildikleri görülmektedir. Özellikle Azerbaycan toprakları, Bakü, Gence, Revan vilayetlerinde yoğun şekilde Ermeni nüfus iskanı gerçekleştirilmiştir. XX. Yüzyılın başlarında sayıları 1400.000 e ulaşmıştır.

Rusya bir yandan Kafkasya'da kendi idari sistemini tüm kurumları ile yerleştirirken, bir yandan da, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi nüfusu kendi lehine dönüştürmenin projesine devam ediyordu. Bu bağlamda Rusya içlerinden getirilen Malakan, Duhobor, Alman, Polonyalı ve Rum topluluklar, ele geçirilen yeni topraklarda iskan edilmeye başlandı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan'da sektanlar olarak adlandırılan Malakan ve Duhoborlar olmak üzere Ruslar, askerlikten emekliye ayrılmış askerler (1865 yılı itibarıyla 25 900 Rus nüfus yaşamaktaydı) iskan

edildi. 1886'da bu sayı 42 500 e, 1897'de ise 92 813 e ulaştı. Bununla birlikte 21 113 Slav kökenli de askeri hizmetlerde görevli idi. Slavlar Tiflis'de, özellikle taşra mahallelere ve Tiflis civarında 21 köye iskan edilmişlerdi⁹.

Rusya kolonizasyon politikası adı verilen nüfus politikasını uygularken, Avrupalı devletlerin zaman zaman kullandıkları barış politikası ve gittikleri yere medeniyet götürdüklerini iddia ettikleri tezlerinden hareketle, uygar olmayan halkların, kendi kendine uluslararası hukuku yaymakta muvaffak olmayacaklarını, bunu yaymak için bu uygar olmayan halklarla bir iletişim yolu kuracak tek bir dili hakim kılmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ise uygar olmayacak bir savaşın ardından mümkün olabilirdi. Bununla ilgili olarak 1867-1883 yılları arasında şansölye olarak görev yapan Gorçakov, "Asya halkları çoğunlukla sadece güce saygı duyarlar" sözünü söyleyerek, o dönem Rusyasının düşüncesini de ortaya koymaktadır¹⁰.

İmparatorluğun çok uluslu halkları üzerinde bir Rus hakimiyeti sağlamak adına, bu halklar üzerinde bir baskı unsuru oluşturulmuştur. Rus Hükümeti açısından bir yanda egemen halklar, diğer tarafta ise yabancı, yani slav olmayan halklar yer almaktaydı¹¹.

Egemen halkları, Slav halkları temsil etmekteydi. İkinci grup (İnorotstı) ise Rusya topraklarında Rusya vatandaşlığını almış olan ancak köken olarak Slav olmayan gruplar temsil etmekteydi. Bunların hakları sınırlı idi ve Rusya topraklarında yaşayan Türkler de bu hak mahrumiyetini yaşayanlardandı.

(4) Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında...", s. 407.

(5) Hacı Berdiyeva, "Perecelençeskaya Politika Rossiyskoy İmperii na Kavkaze", *Kavkaz i Globalizatsiya*, Tom 1 (5), 2007, s. 158.

(6) Mamuka Komahiya, "Formirovaniye Etničeskoy Kartı Gruzii i Sovremennie Migratsionnye Protseesi", *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, No 1 (55), 2008, s. 180.

(7) Bilal Dedeyev, "19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya'nın Rolü", *Hogörüiden Yol Ayrımına Ermeniler*, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayını, Ocak 2009, s. 342.

(8) Nurcan Toksoy, *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*, Ankara 2007, s. 30.

(9) Komahiya, "Formirovaniye Etničeskoy Kartı...", s. 181.

(10) Zahida Alizade, "Natsionalno-Kolonialnaya Politika Tsarskogo Pravitelstva na Tsentralnom Kavkaze", *Kavkaz i Globalizatsiya*, Tom 1 (5), 2007, s. 161.

(11) Alizade, "Natsionalno-Kolonialnaya Politika...", s. 162.

Slav olmayan Hıristiyanlardan Gürcüler, Ermeniler, Finliler, Baltık halkları bu iki grubun arasında yer alıyor görünüyordu. Yani bir takım haklara, birinci sınıf Slavlar gibi sahip olmasalar da, bilhassa Kafkasya'da Türkler ve diğer Müslüman topluluklardan daha iyi koşullara sahiptiler¹².

Bunlar arasında Ermenilerin, imparatorluğun sunduğu hakları, son derece iyi kullandıkları görülmektedir. Bu imtiyazla, Kafkasya'nın bir çok devlet kurumunda ve orduda Ermeniler yüksek görevlere getirilmekteydi. Başlangıçta, Kafkasya'daki Rus ordusunda Ermeni subaylarına öncelik tanıma politikası zamanla genişletilmiş, Kafkasya'daki Rus yönetimi bu zümreden olanlara emanet edilmiştir. Lazarevler, Madatov, İvan Korganov, Cemşid Şahnazar, Vasili Bebudov gibiler bunlardandır¹³. Bu uygulamanın aksine, Türklerin devlet dairelerinde görev alması oldukça zordu. Bu nedenle, genellikle serbest mesleklerini icra etme yoluna yöneldiler¹⁴.

Yukarıda bahsedilen Ermeni iskân politikasından Rusya İmparatorluğu'nun beklentisi, hükümete duyacakları sadakattir. Ancak Ermenilere duyulan güven ve onlardan beklenen sadakat aynı çizgide gitmeyecekti. Ermeniler zamanla ayrılıkçı emeller gütmeye ve bağımsız devlet hayallerini hükümete hissettirmeye başladılar. Bu durum çok etnili yapıya sahip Rusya İmparatorluğu'nun hiç işine gelmemekteydi.

Nüfusun bölgede önemli rol oynayacağını bilen ve imparatorluk genelinde bilinçli bir nüfus politikası yürüten Rusya, Kafkasya'da eksik olan bir şeylerin olduğunu fark ettiğinde, bunu sorgulayan bir tutum sergiledi. F. Gerşelman "Ermeniler politik güvenilirlik arz etmiyorlar" diyerek Ermenilere duyduğu güvensizliği açıkça dile getirmiştir. Bu güvensizlik, bölgede diğer Hıristiyanların sayısının arttırılması önerilerini de beraberinde getirmiştir. Hükümet politikalarını yakından takip eden bilim adamı N. N. Şavrov "Kaf-

kasya'da Rus kökenli ve Rusya vatandaşı olan diğer Hıristiyanların (Ermeniler ve Gürcüler dışında) az olduğunu belirtmiştir. Bu görüşü destekleyen bir diğer Rus bilim adamı G. A. Evreinov "Güney Kafkasya Ruslar için geniş bir iskan alanı sunmaktadır" diyerek bunun yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir¹⁵.

Kafkasya'da değişen sosyal yapı ve siyasi denge, bölgede yaşayan Türklerin peyderpey Türkiye'ye göç etmesine neden olmuştur. George Bournoution, Rusların nüfus politikası uygulamaları sonucunda Revan'da gerçekleşen nüfus değişimiyle ilgili, İran ve Rus kaynaklarını inceleyerek değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre; Hanlığın Müslüman halkının yaklaşık 26.000 (%30)'i ya ölmüştü ya da göç etmişti. Bournation, ayrıca, 1832 yılına gelindiğinde Erivan'a 45.000 Ermeni'nin yeni göç etmiş bulunduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir: XIX. yüzyılın son çeyreğinde, yani 1855-56'daki ve 1877-78'deki Türk-Rus Savaşı'nın sonucunda Anadolu topraklarından daha çok Ermeni Revan'a yerleştirilmişti. Ancak bu tarihten sonra Ermeniler bu bölgede bir çoğunluk oluşturabilmişlerdir¹⁶.

Bölgeye göç ettirilen Ermeniler Revan eyaletinin 119 köyüne yerleştirildi. Revan eyaletine yerleştirilen Ermeni aileleri toplam 4559 hane 23568 kişi idi. Revan eyaletine göç eden Ermenilerin çoğu buranın en iyi mahalleri olan Şerur, Develi, Gerniçay, Zengi, Aparan, Kırkbulak, Dereçiçek'e yerleştirildi. Sanatla ilgilenenlerin çoğunlukta olduğu 300'ü aşkın Ermeni ailesi Revan'da meskûn Türklerin yaşadıkları yerlere yerleştirildi. Selmas ve Hoy Hanlıklarından getirilen 200'e yakın Ermeni ailesi de İ. Argutinski'nin talimatı gereğince Sürmeli mahalline gönderildi¹⁷.

Uygulanan nüfus politikası, Kafkasya'daki Türk ve Müslüman nüfusun Osmanlı

(12) Alizade, "Natsionalno-Kolonialnaya Politika...", s. 162.

(13) Dedeyev, "19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin...", s. 343.

(14) Alizade, "Natsionalno-Kolonialnaya Politika...", s. 162.

(15) Berdiyeva, "Perecelençeskaya Politika...", s. 158.

(16) Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul 1998, s. 31.

(17) İrade Memmedova, "İrevan Bir Türk Hanlığıdır (Demografik Araştırma)", II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Erzurum 2009, s. 132.

topraklarına göç etmelerine neden oldu. 93 Harbi sonrasında bu göç hareketleri kitlesel boyutta devam etmiştir. Geniş bir coğrafyayı etkisi altına alan 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, sonuçları itibariyle XIX. Yüzyılın en önemli hadiselerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Bu önemli hadiseden şüphesiz en çok etkilenen Osmanlı Devleti olmuştur. Siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda büyük bir sarsıntı dönemine girmiştir. Çok uluslu bir yapı giderek kendini Müslüman bir devlete dönüştürecektir. Kaybedilen topraklardaki Türk ve Müslüman toplulukların göçü, bunun en önemli nedenidir.

Savaş sonunda imzalanan Berlin Antlaşması kitlesel göç hareketini başlatmış, Balkanlardan ve Rusya'ya terk edilen Elviye-i Selase (Kars, Ardahan ve Batum) den binlerce Osmanlı vatandaşı, Hıristiyan hakimiyeti altında yaşayamamak istemediklerinden, tek çare olarak yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. Balkanlardan gelen yoğun göçler karşısında, muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayamayan Osmanlı Devleti, aynı zamanda Elviye-i Selâse muhacirlerinin kitlesel göçüne maruz kalmıştır. 1877-1918 yılları arasında 100.000'in üzerinde Türk ve diğer Müslüman topluluklar Elviye-i Selâse'den ayrılmış ve devletin bu uç bölgeleri Hıristiyan nüfusun iskânına açık hale gelmiştir.

Muhacirlerin, göç yolculuğuna çıkmadan önce Osmanlı Devleti'ne ve Rusya'ya sundukları dilekçeler, onların göçlerinin nedenlerini, muhacirlerin ruh halini, dönemin siyasi ve sosyal yapısını anlamak bakımından önemlidir.

19 Mart 1878'de Vekil-i Daire Ardahan ünvanı ve Koca Mehmed adıyla Mabeyni Hümayûn Ser Kitabeti Celilesi'ne gönderilen yazıda göçmenlerin çaresizlikleri dile getiriliyordu. Koca Mehmedin kaleme aldığı dilekçede Ardahan ahali, bölgenin savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakıldığını Rusya Hükümeti neşriyatından öğrendiklerini belir-

terek, buna duydukları tepkiyi Osmanlı Hükümeti'ne iletmişlerdir. Muhacirlerin dilekçede anlattıkları, "bir Muhacir yurdunu terk ederken neler düşünür" sorusunun birinci ağızdan yanıtıdır. Ardahanlılar dilekçelerinde, Rusya'nın esareti altında kalmaktansa, her gün savaşmaya ve her türlü fedakarlığa hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca gerekirse savaş tazminatını kendilerinin üstlenebileceğini belirterek, eğer bunun mümkünatı yok ise de, o halde Osmanlı topraklarına göçleri hususunda gereken yardımın gösterilmesini istemişlerdir¹⁸.

Muhacirlerin göç etmek istemedikleri, Batum Kumandanlığı'ndan gönderilen 1878 nisanında gönderilen telgrafda da görülmektedir. Telgrafta geçen ifadeler muhacirlerin nasıl bir acı ile karşı karşıya kaldıklarının yazıya dökülmüş halidir. Batum'un savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmasını, Ardahanlılar gibi Batum halkı da kabul edemiştir. Ahali bu savaş tazminatının miktarının kendilerine bildirilmesini ve bu bedelin sancak tarafından ödenmesini önermişlerdir. Bunun mümkün olmaması halinde vilayet tarafından, bu da mümkün olmadığı takdirde Avrupa bankalarının birinden faizle borç alınmasını talep etmişlerdir. Bunun vergiye yansıtılması ile borç ödenecek ve bu sayede Batum vatan olarak ellerinde kalacaktı. Yine, Trabzon Vilayeti'nden alınan haberde Çürüksu muhacirlerinin hanelerine geri dönmek üzere iken burasının Rusya'ya terki maddesini gazetelerde gördüklerinden bahsetmekte ve muhacirlerin ne yapacakları konusunda çaresiz olduklarını belirtmektedir. Ahali, göç etmekten başka seçenekleri kalmadığı takdirde en azından iki aylık bir süre verilmesini istemişlerdir¹⁹.

Ermenilerin Müslümanlara karşı eylemleri her gün azıttı ve Ruslar, Müslümanları korumak için hiçbir şey yapmadılar. Ruslar Erzurum'u zaptedince, kentın yönetimini

(18) Julide Akyüz Orat, Nebahat Oran Arslan, Mustafa Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Kars 2011, s. 112.

(19) *ATASE Arşivi*, ORH, K: 71, G: 85, B: 85-1.

bir Ermeni'ye verdiler. Trabzon'daki İngiliz konsolosu, yaz sonuna kadar 6000 Türk ailenin Erzurum'dan kaçtığını ve Ruslar kentte kalırsa, hâlâ kentte bulunan Müslümanların da çoğunun kaçacağını bildirmişti. Büyükelçi Layard da şuna işaret ediyordu: "Ruslar Erzurum'u işgal edince Ermenilerin şimdi sırtlarını dayadıkları bu güçten destek alarak Müslüman ahaliye zarar vermeye, kötü davranmaya, hakaret etmeye başladıkları konusunda hiçbir kuşku bulunmadığına göre, onların bu koruyucuları çekip gidince, Müslümanların, kendilerine yapılmış bulunanların öcünü almaya girişmeleri hiç de doğallık dışı sayılamaz"²⁰. Layard'ın bu değerlendirmesi Ermeni mezaliminin ne boyutlarda yaşandığını aktarması açısından önemlidir.

Kafkasya'dan yoğun olarak Kars iline doğru kaçmakta olan muhacirler göç yollarında Ermeni çetelerinin saldırılarına uğramaktaydılar. Saldırıların en yaygın biçimi soygun şeklinde gerçekleşmekte idi. Muhacirlerin bütün sığırları ve taşınır malları ellerinden alınıyor, açlıktan ölmeye terk ediliyorlardı. Sarıkamış'ta muhacirlerin malları talan edildikten sonra kıyımdan geçirilmişlerdi²¹.

5 Mayıs 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda muhacirlerin yaşadıkları sıkıntılar ve kapıldıkları umutsuzluk sebebiyle zor günler geçirdiği anlaşılmaktadır. Yazıda, Osmanlı Devleti tarafından himaye altına alınmaması halinde kendilerini ve hudutlarını savunma kararında oldukları belirtilmiştir²².

Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda, Kars ve Sarıkamış'tan geçen muhacir kabilelerine Ermeni müfrezeleri tarafından saldırıldığı aktarılmaktadır. Karaurgan'da bulunan Ermeni müfrezesi 100 hane muhacirin 90 inek, 6 at ve 200 kile zahire ile mevcut para ve yiyecekleri gasbedilmiş, bundan başka bir ahıra doldurarak kadınları aramışlar ve kıymetli eşyalarını almışlardır²³.

Ermenilerin şiddet eylemleri, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Çıldır, Zaruşad (Arpaçay), Ağbaba ve Şüregel (Akyaka) civa-

rında yoğunlaşmıştır. Erzurum Valisi'nin Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda, Elviye-i Selase dâhilinde bulunan Ermenilerin bugünlerde Kars havalisindeki Ani, Şüregel ve Ağbaba bölgesinde 33 köyü bastıklarını ve mallarının yağma etmelerinden dolayı bölge ahalisinin perişan bir halde Sürmeli mıntikasına iltica eylediklerini bildirmektedir²⁴.

Zaruşad'da Ermeni kuvvetleri, ahalinin silahlarını almak suretiyle saldırıda bulunmuş; Mamaş, Ağzıaçık, Bendivan, Çatak ve Çamah köylerine baskın yaparak ahalisini Kars'a esir olarak götürmüştür. Bunların akıbetinin daha sonra ne olduğu tespit edilememiştir. Yine Karahan ve Göğercin köylerinde birçok kişi, Keçili ve Şahnalar'da 120 kadın ve çocuk, Ermeniler tarafından katledilmiştir²⁵.

Erzurum'daki İngiliz temsilcisi Mister Rawlinson'un ifadesiyle Ermeniler tarafından uygulanan şiddet artık önlenemez hal almaya başlamıştı. Bu durumun doğal sonucu, binlerce Türk'ün Anadolu içlerine doğru yola koyulmasıdır. Maruz kalınan bu eziyet General Harbord Heyeti tarafından da görülmüştür²⁶.

Rusya, Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin, geriye dönmelerini engellemek adına önlemler almıştır. Buna göre; göç edenler, geriye dönmeleri halinde Sibiryaya sürgünle cezalandırılacaklardı. Rusya, buna gerekçe olarak Ceza Kanunnamesinin 325. Maddesinde yer alan "*Asker firarileri ve hükümetten ruhsat-ı lazimeyi istihsal itmeksizin terk-i tabiiyyet etmiş olanlar hukuk-ı medeniyeden iskat ve müebbeden tard olurlar ve bu gibiler tekrar Rusya'ya avdetlerinde Sibiryaya nefy ve icla olunurlar*" hükmünü gösterdi. Bu hükmün

(20) McCarthy, Ölüm ve Sürgün..., s. 120.

(21) McCarthy, Ölüm ve Sürgün..., s. 258.

(22) BOA, DH.MKT, 2802/73.

(23) *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2001, s. 208.

(24) *Ermeniler Tarafından ...*, s. 785.

(25) *Ermeniler Tarafından ...*, s. 781.

(26) *Ermeniler Tarafından...*, s. 779.

uygulandığına dair örnekler arşiv kayıtlarında mevcuttur. Örneğin; Zaruşad'ın Kırkpınar köyünde yaşayan Halil oğlu Mehmed'in, 1913 senesinde Osmanlı Devleti'ne göç ederek Hasankale Kazası'na yerleşmesi, ancak daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı Rusya sınırına geri dönerek Şüregel'e kadar gelmesi üzerine adına inceleme başlatılmıştır. Bu inceleme neticesinde Kars'ta hapsedilen Halil oğlu Mehmed hakkında Sibiry'a sürgün kararı çıkmış, Osmanlı Hükümeti'nin durumu bu şekilde sonuçlanmaması için müdahalede bulunması da sonuç getirmeyince Sibiry'a sürülmüştür²⁷.

Anadolu'nun çeşitli illerinde iskan edilen muhacirlerin acıları, iskan sonrası da dinmemiş, çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Toprak sayesinde geçimin sağlandığı bir ortamda, arazi meseleleri yaşanan sorunların başında gelmiştir. Bu anlamda yerli ahali ile sık sık sorunlar yaşanmıştır. Yerli ahali ekip biçtiği toprağını muhacirlerle paylaşmak istemiyordu. Sorun iki tarafın birbirini suçlaması ve istememesi ile büyüyerek devam ediyordu. Yerli ahali gayri-müslim ise, muhacirlerin Türk kökenli olmaları sebebiyle yaşanan sorunlar etnik çatışma boyutuna gelmekteydi. Örneğin, Zor Sancağı'nın Resülayn Kazası'nda iskân edilen Haçin ve Karapapak muhacirleri ile Mardin Sancağı'nın yerli ahali arasında buna benzer sorunlar yaşanmıştır. Sadaret'e gönderilen 18 Nisan 1889 tarihli yazıda Haçin ve Karapapak muhacirlerinin Mardin ahalisine yönelik saldırıları olduğu beyan edilerek, muhacirlerin bu hareketlerinden dolayı şikâyetle bulunulmuştur²⁸. Şikâyet Mardin Mutasarrıflığı tarafından incelenmiş ve sonuç olarak şikâyetlere gerekçe oluşturacak bir suç işlenmediğine karar verilmiştir. Ayrıca bu muhacirlerin jandarma suretinde geçici asker yazılması ve bu anlamda istihdam edilmesi için Jandarma Kumandanı ve Musul Valiliği ile iletişime geçilmesi istenmiştir²⁹.

Sivas'ın Kangal Kazası'nda Ser Rahip Agop öncülüğünde Ermeniler tarafından imzalanarak Meclis-i Mebusan'a gönderilen ar-

zuhal'de: "Rusya'dan hicret eden Karapapak taifesi, Ser Rahip Agop ve arkadaşlarının mutasarrıfı oldukları 8000 dönüm arazide iskân edildi; ancak Karapapaklar bir müddet sonra iskân edildikleri bu arazinin bir kısmını zabt ettiler" iddiası yer alarak, Ser Rahip Agop ve imzası bulunanlar arazilerin kendilerine iade edilmesini istemişlerdir³⁰.

Yapılan şikâyetlerin genellikle Hıristiyanlar tarafından yapıldığı göz önüne alınırsa, şikâyetlerin nedenlerinin sadece arazi anlaşmazlığı ile açıklanamayacağı ortaya çıkar. Muhaceret hareketinin genel bir sonucu olan demografik değişimi Hıristiyanların kabul etmek istememesi en önemli nedenlerdendir.

Osmanlı Devleti, yerli ahali ile muhacirler arasında yaşanan olayları yatıştırmak adına önlemler almaya çalışmıştır³¹; ancak muhacirlerin dağınık bir şekilde iskanları, onları takip etmeyi ve çoğu zaman sorunların çözümüne yönelik adımları da zorlaştırmıştır.

Sonuç

Rusya *İmparatorluğu'nun* Kafkasya'da Ermenileri iskan politikası, bölgede yüzyıllardır yaşayan *Türklerin* aleyhine sonuçlanmıştı. Ermenilerin, Hıristiyan olmaları hasebiyle nüfusu dengeleme aracı olarak görülmeleri neticesinde yapılan iskanlar, bölgenin etnik yapısını değiştirmiş ve nihayetinde XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türklerin bilhassa günümüz Gürcistan ve Ermenistan sınırlarında kalan Türk bölgelerinde azınlık kalmalarının başlıca nedeni olmuştur.

Uygulanan kolonizasyon politikasının en *önemli* sonucu ise Türklerin yaşadıkları bölgelerden ayrılmaları ve Osmanlı topraklarına göç etmeleri olmuştur. Ayrıca devlet hizmetinde görevlendirilen Ermeni kökenli memurların olumsuz tutumları da bu göçü

(27) BOA, MB.HPS.M, 9/39.

(28) BOA, DH. MKT, 1617/38.

(29) BOA, DH. MKT, 1624/124.

(30) BOA, DH. MKT, 2790/96-3.

(31) BOA, DH. MKT, 511/60-2.

tetiklemiştir. Orman muhafızlığı, muhtarlık ve çeşitli kademelerde görev yapanlar önü alınamayan haksızlıklara imza atarak, Türklerin bölgeden gitmelerini sağlamak adına büyük çaba göstermişlerdir. Bu bölgelerden Türklerin ayrılması, Ermeniler açısından büyük bir hayalin gerçekleşmesinin önemli bir adımı olarak görülmüş, çoğunluğu kendilerinin sağladığı bir toprak için baskı kurmaya devam etmişlerdir. Netice itibarıyla, Ahıska, Ahılkelek, Revan, Tiflis, Gence, Gümrü bölgelerinden binlerce Türk, Ermenilerin bu bölgelere iskan edilmeleri ve zamanla güçlenmeleri neticesinde, yurtlarını terketmek zorunda kalmışlardır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi
Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2001.

Telif Eserler

Alizade, Zahida, “Natsionalno-Kolonialnaya Politika Tsarskogo Pravitelstva na Tsentralnom Kavkaze”, *Kavkaz i Globalizatsiya*, Tom 1 (5), 2007.

Berdiyeva, Hacı, “Perecelençeskaya Politika Rossiyskoy İmperii na Kavkaze”, *Kavkaz i Globalizatsiya*, Tom 1 (5), 2007.

Beydilli, Kemal, “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Ayrı basım), Ankara 1988.

Dedeyev, Bilal, “19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya’nın Rolü”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayını, Ocak 2009.

Komahiya, Mamuka, “Formirovaniye Etničeskoy Kartı Gruzii i Sovremennie Migratsionnye Protsepsi”, *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, No 1 (55), 2008.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul 1998.

Memmedova, İrade, “İrevan Bir Türk Hanlığıdır (Demografik Araştırma)”, *II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu Bildileri Kitabı*, Erzurum 2009.

Orat Julide Akyüz, Arslan Nebahat Oran, Tanrıverdi Mustafa, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Kars 2011

Toksoy, Nurcan, *Revan’da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*, Ankara 2007.